

Мустакил Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов 1998 йилда бўлиб ўтган бир гурух тарихчилар билан бўлган суҳбатида, ҳар қандай цивилизация кўпдан-кўп халқлар, миллатлар, эллатлар фаолиятининг ва самарали таъсирининг маҳсулидир» -деб таъкидлар экан, «Биз ўзимизни миллат деб билар эканмиз, ўзбекчилигимиз ҳақида аниқ тушунчага эга бўлишимиз керак» деган муҳим масалани ўртага қўйди.

Ҳар қандай халқнинг келиб чиқиши (этногенези) мураккаб ва долзарб муаммо бўлиб, умум тарих фанининг ютуқлари билан чамбарчас боғлиқдир. Шу кунларга қадар халқнинг келиб чиқиши ёки этногенези тўғрисидаги масала алоҳида фан сифатида шаклланиб етмаган, аммо яқин келажакда ўзида қатор ижтимоий ва табиий фанлар ютуқларини мужассамлаштирган этногенез фанининг юзага келишига шубҳа қилмас ҳам бўлади. Тарих, археология, тилшунослик, топономия, этнография каби фанларнинг жаҳон миқёсида қўлга киритган ютуқларини, илмий жиҳатдан муҳим фикр мулоҳазалари ва ҳулосаларини менсимай, тор миллатчилик доирасидан чиқа олмай мулоҳаза юрити нафакат фанда, балки сиёсатда ҳам энг катта зарарли ҳолатларга олиб келиши мумкин. Шу сабабли ҳам ўзбек, тожик, туркман, киргиз ва бошқа Марказий Осиё элат ва халқларнинг этногенези, яъни келиб чиқиши муаммоларини факат жаҳон фани ютуқларига таянган ҳолда тўғри, объектив ва ҳолисона халқ этиш мумкин.

Ўзбек халқининг келиб чиқиши (этногенези) нисбатан мураккаб ва жуда узок тарихга эга бўлган жараёндир. Бу соҳада фан ҳозирги кунга қадар маълум ютуқларга эришган. Хусусан, Фарғона водийсидаги Селунгур ва Сурхондарёдаги Тешиктошдан топилган қадимги аجدодларимиз қолдиқлари Ўзбекистонда, Африка ва Олд Осиё ҳудудлари билан бир қаторда, ҳозирги замон одамларининг пайдо бўлиши жараёни юз берган ҳудуд таркибига кириши фанда узил-кесил исботланган. Айрим олимлар томонидан билдирилган «Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон, қадимий даврлардаги монголоид ирқ шаклланган ҳудудга қаради», деган фикрнинг илмий асоссизлигини антропологик маълумотлар тасдиқлади. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихини ўрганиш қанча узок яъни энг қадимги даврлардан бошланса, шунчалик унинг таркибига ҳозирги кунга қадар сакланиб келинаётган ирқий ва этник унсурларнинг маҳаллий халқ таркибига кирган даври ва унинг нисбий миқдори тўғрисида кенгрок фикрга эга бўламиз.

Кейинги даврда ўтказилган тадқиқотларда, Марказий Осиёда, жумладан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган ибтидоий аҳолининг антропологик жиҳатдан европеоид ирқининг жанубий ёки Ўрта Ер денгизи пуштига яқин эканлиги исботланган.

Ўзбекларнинг жанубий европеоид ирқининг ўзига хос пушти эканлиги жанубий Ўзбекистонда қашф этилган. Марказий Осиёдаги энг қадимий мустъе даврига оид палеолит боланинг Тешиктошда топилган суяк қолдиқлари орқали исботлаш мумкин.

Мазкур ирққа ўхшаш типларнинг Ўрта Ер денгизи, Олд ва Жанубий Осиёнинг айрим районларида топилганлиги диққатга сазовордир.

Сурхандарё ва Фарғона водийсининг турли жойларидан топилган ҳар хил қурол ва буюмлар, маданий қатламлар бу ерда яшаган аҳоли, тешиқтошлиқлар сингари, овчилик ва теримчилик билан шугулланиб, оловдан кенг фойдаланганликлари тўғрисида ҳулоса қилишга имкон берди.

Демак, археологик ва полеантропологик тадқиқотларга қараганда, тарихий-маданий ва этник жиҳатдан Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон инсоният таракқиётининг энг илк даврларидан бошлаб Олд Осиё билан боғлиқ бўлган. Балки палеолит даврида Марказий Осиёга аҳоли Олд Осиёдан қучиб кела бошлаган ва кейинчалик овчи ва теримчи қабилаларнинг қўчиш жараёни давом қилиб тургандир. Бунга Мачой горидан топилган мезолит (эрампдан аввалги УП-У! минг йилликлар) даврига оид одам суяги қолдиқлари ва жуда қўп моддий буюмлар далил бўлади.

Бу макондаги маданий қатламларга ўхшаш топилмалар Тошкент воҳасида, Туркистонда Жанубий Қозогистон ва ОлД Осиё мамлакатларидаги мезолит обидаларидан топилган буюмларга ўхшайди. Палеонтопологик тадқиқотлар мазкур маконларда яшаган аҳоли европеоид ирқига мансуб эканлигини тасдиқлаган. Топилмалар Марказий Осиё аҳолисининг энг қадимий даврлардан қўшни элатлар, айниқса даврлардан жанубий ва ғарбий қабилалар билан алоқада бўлганлигини исботлайди.

Археологик тадқиқотларнинг натижаларига қараганда Марказий Осиёда яшаган халқларнинг пайдо бўлиши мазкур ҳўжалик-маданий типларнинг тарихи билан бевосита боғлиқ бўлиб, уларнинг этник хусусиятларини белгилаб берган. Марказий Осиёнинг жанубида, шу жумладан Фарғонада энеолит ва бронза (Мил. Авв. II минг йиллик бошларида (сунъий сугориш дехқонлиги, тош қуроллар билан бирга илк металл қуролларининг ишлатилиши, ҳам эшитдан қурилган уйларнинг, қарҳда ясалган безақли сопол идишларининг пайдо бўлиши маҳаллий қабилаларнинг жойлашиши ва уларнинг алоқалари қандай бўлганлигидан далолат беради. Археологларнинг фикрича, эрампдан аввалги II минг йиллик ўрталарида Амударё қўйи оқимида пайдо бўлган Тозабогёб маданияти Жанубий Урал бўйи давлатларида шаклланиб, Қоразмга Шимол-Шарқ Оролбўйи орқали қелган, деб қараз қилинади. Тозабогёб маданиятининг тарқалган даври Қоразмда энг қадимги иригациянинг пайдо бўлишига тўғри қелган. Эрампдан аввалги II минг йиллик ўрталарида Қоразмга Тозабогёб маданиятига оид қабилаларнинг қелиши ҳинд-европа ва ҳинд -эронлик қабилаларнинг шимоли-ғарбдан қатта қўчиши билан боғлиқ бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Кейинги вақтда ўтқазилган қазилмалар ҳам Марказий Осиёнинг жанубий минтақаларида Тозабогёб маданиятининг таъсири қучайганлигидан, дашт қабилаларининг Марказий Осиёга йирик қўчишлардан дарак беради. Бундай қабилаларнинг жануб, жануби-шарқ томон қучли қаракати эр. Аввал. II минг йиллик охири I -минг йиллик бошларида рўй берганлиги тарихдан маълум. Бу қаракатда суергон маданиятига эга қабилалар ҳам иштирок қилган. Археологик материаллар мазкур қорва қабилаларининг (мил.авв. ХМХ асрларда) Ўзбой, Атрек, Тежен, Мурғоб, Амударё, Сирдарё қабилалар бўйлаб қўчиб ўтганлигини тасдиқлайди. Палеонтопологик маълумотларга қараганда, палеолит даврида Олд Осиёдан шимоли -ғарб томон, яъни Ўрта Осиёга очилган қўчиш йўли кейинги неолит ва жез (бронза) даврига қелиб янада қучаяди. Янги даврда мазкур тарихий -маданий ва этник алоқалар янада қучайганлигини археологик қазилмалар ҳам тасдиқлайди. Айниқса жез (бронза) даврига оид топилган қўп сонли қабрлар ўша вақтда яшаган аҳолининг антропологик

тузилишини аниқлашга ёрдам беради. Антрополог олим Т.К. Хўжайов таърифича, Ўзбекистонга шимолий-ғарбий томондан Европанинг юкори палеолит, мезолит ва неолит аҳолиси вакиллари кела бошлаган, жанубда эса, жанубий европеоид типлар келиб, Ўзбекистон аҳолисининг кўпчилики қисмини ташкил қилган. Унинг тахминича, ўша даврдан бошлаб ўзбек халқининг шаклланишида ўзига хос европеоид компонентлар асос бўлган. Мазкур фикрни археологик кашфиётлар ҳам тасдиқлайди. (И.Жабборов. Ўзбек халқининг этнографияси. _Т., «Ўқитувчи», 1994,58-бет).

Эраимиздан аввалги I минг йилликда Марказий Осиёда ижтимоий иктисодий ўзгаришлар рўй берди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши, шаҳар-қалъаларнинг пайдо бўлиши, йирик сугориш ва мудофаа иншоотларининг қурилиши даставвал текин қўл меҳнатисиз мумкин эамас эди.

Милодийдан аввалги УШ-УП асрларда ташкил топган кадимги Бактрия ва Хоразмда яшаган хозирги ўзбек, тожик ва қисман туркманларнинг аجدодлари асосан эроний тилларнинг шарқий шахобчаси ва қисман туркийлашган сак ёки скиф тилларида гапиришганлар.

Ўзбек халкига хос Марказий Осиё икки дарё оралиги иркининг шаклланиш даври, макони ва тарихи масалаларида фанда якин-якингача ягона фикр йўқ эди. Бир гуруҳ олимлар бу ирк бундан 6-8 минг йил илгари, иккинчи гуруҳ мутахасислар 3 минг йил илгари шаклланган деса, учинчи гуруҳ олимлари эса XVI асрларда шаклланди, деб ҳисоблар эдилар. Антропологик изланишлар натижасида муаллифлар икки дарё оралигидаги иркнинг шаклланиши, жуда бой антропологик маълумотлар асосида, бундан 2200-2300 йил илгари бошланганлигини исботладилар. Катор илмий асарларда ўзбек халкининг шаклланишида бир катор муҳим дарлар санаб ўтилган. Булар каторида Ахамонийлар, Искандар Зулкарнайн Араб халифалиги, мугуллар истилоси тилга олинади. Ҳақиқатан, бу босқинчиликлар Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон халклари маданиятига тилига, турмуш тарзга, табиийки, ўз таъсирини ўтказган. Аммо бу юришларнинг маҳаллий халкларнинг бркий ва этник тарихига таъсири ўта кам бўлганлигини алоҳида таъкидлаш керак! Антропологик нуқтаи назардан караганда, улар маҳаллий халк конини ёки гегетикасини тубдан ўзгартираолмаганлар, ўзгартиришлари ҳам мумкин эмас эди. Чунки ҳеч қачон келгиндилар маҳаллий аҳолидан устун бўлиши мумкин бўлмай, балки кўпсонли маҳаллий аҳоли таркибига улар кетиб, маҳаллий аҳоли, хусусан, Ўзбекистон ҳудудида барча тарихий даврларда (махсус антропологик тадқиқотларнинг кўрсатишича (маҳаллий халк келгинди аҳолидан ҳамиша устун бўлган.

Бу масалага Президент И.Каримов тарихчи олимлар билан бўлган учрашувда аник ва равшан ҳамда мутлако инкор этиб бўлмайдиган ўз нуктаи назарини билдириб, фикримизча, охирги нуктани кўйди:

«.. Мовароуннахр сархадларига узок тарихимиз давомида не-не боскинчилар кириб келмаган, кўп йиллар, балки, асрлар давомида юртимизда не-не ўзга сулолар хукмронлик килмаган, дейсиз. Бир сўз билан айтганда, минг йиллар давомида юртимизга келиб-кетганлар озми? Эрондан Ахманийлар, Юнонистондан Александр келди, Арабистондан Кутайба, Мўғилистондан Чингизхон келди, рус истилочилари келди. Лекин халк колди-ку. Хўш, бунда кандай сир-синоат бор? Халк кандай ички куч-кудратига ўзлигини саклаб колди? Кадим-кадим замонлардан ўтрок яшагани, илм-маърифатга интилгани, буюк маданиятга эга бўлгани, ўз урф-одатларини мукаддас билгани учун эмасми? .. » Ислох Каримов яна шуни таъкидлаб айтдиларки:

«.. Дунё халклари ва хусусан, юртимиз тараккиёт йўлининг асосий қонуниятларини

мантикий таҳлил килсак, шу нарса аён бўладики, Александр ҳам (уни Шаркда кўпроқ Искандар Зулкарнайн деган ном билан билишади), Кутайба ҳам, Чингизхон ҳам генерал Черняев ҳам, умуман, ким бўлмасин, юртимизга бир неча ун минг ё бир неча юз минг лашкари билан келган, ишгол килган ва бу ердаги сиёсий ҳокимиятни кўлга олган. Яна такрорлайман: сиёсий ҳокимиятни. Тамом, тўғри ҳукмронликлари мобайнида улар мамлакатимизнинг иктисодий, савдо, илмий маданий имкониятлардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга зўр берганлар. Бирок, шу ерда асрлар давомида яшаб келаётган маҳаллий аҳолини, унинг кўп минг йиллик маданиятини йўқ қилмаганлар, қилмасдилар ҳам! «Тарих -халқ маънавиятининг асосидир»

Ўзбек халкининг этник шаклланиш тарихи асосан учта тарихий даврга бўлинади:

Биринчи давр: Милоддан аввалги биринчи минг йилликдан милодий VIII асрга бўлган даврни ўз ичига олади. Мил. Авв. III-II асрларда Марказий Осиё дашт минтакаларида ҳозирги ўзбек халқига хос антропологик киёфа шакллана бошлаган. Бу эса фанда яқингача кенг тарқалган фикрлар, яъни ўзбекларга хос Марказий Осиё икки дарё оралиги ирки аввало Волга дарёси бўйларида ва Уралда сармот кабилалари таркибида шаклланиб тарқалди, деган ёки бир ирк

Байқал кўли атрофида шаклланиб тайёр ҳолда маҳаллий аҳолига ўз иркини тарқатди, деган фикрлардан воз кечишни тақозо этади.

Тадқиқотларга кўра, Хоразм, Бактрия, Сугдиёна, Паркана, Тохаристон, Чоч ҳудудларида ўтрок ва кўчманчилик билан шугулланиб келган аجدодларимизнинг турмуш тарзи бир бирига чамбарчас боғлиқ бўлганлиги аниқланган. Шу ҳудудларда асрлар давомида яшаб келган массагетлар саклар, хоразмийлар, бактрлар, сугдийлар, тохарлар, даволонликлар ўзбек халкининг асосини (этногенези) ни ташкил этади. Олиб борилган тадқиқотлар ўзбекларга хос антропологик киёфаси, даставвал, Сирдарёнинг ўрта хавзаси туманларида, яъни Тошкент воҳаси, Фарғона водийси, қисман Хоразмда ва жанубий Қозоғистоннинг Чимкент вилояти, Ёттисув минтақасида мил. Авв. I минг йиллик охирида шакллана бошлаганлиги аниқланади. Мил. Авв. III-II асрларда бу аҳоли бир неча йўналишда Марказий Осиёнинг марказий ва жанубий вилоятларига кириб борган. Бу антропологик тадқиқот натижалари ёзма манбаларда маълум бўлган халқларнинг жанубга юриши ва Юнон -Бактрия давлатининг тор-мор этилиши ва Буюк Кушон салтанатининг барпо бўлиши даврига мос келади.

Ўзбекларнинг келиб чиқиши қадим тарихида саклар, массагетлар, тохарлар номи билан машҳур бўлган ва қадим замонларда Марказий Осиё ҳамда унинг теварак атрофида кўчиб юрган халқларга Сугд, Хоразм, Бактрия, Паркана (Фарғона) ва Шошнинг қадимий халқларига бориб тақалади. Ўшанда улар яшаб турган воҳа номи билан сугдийлар, хоразмийлар, бактрияликлар, парканаликлар, тошкентликлар деб аталиб тарихда қолган.

Ўзбек ва тожикнинг халқ бўлиб шаклланишида мил. Авв. Биринчи минг йилликнинг охирлари ва милодийнинг дастлабки асарларида Жайхун ва Сайхун оралиғига кўчиб ўтган бир қатор туркийзабон халқлар ва Жайхуннинг жанубидан кўчиб ўтган форс тилида сўзлашувчи кабилалар, шунингдек IV-V асрларда бу ерга шимол тарафдан кўчиб ўтган хионит қидарит ва эфталит деб аталувчи халқлар ва нихоят, УГУП асрларда Марказий Осиёда ўз ҳукмронлигини ўрнатган Ғарбий Турк ҳоконлигининг туркийзабон халқи катта роль ўйнайди.

Ўзбек халкининг этник шаклланишидаги иккинчи муҳим давр бу IX-XII асрлар ҳисобланади. Бу даврда Марказий Осиёда, жумладан Ўзбекистон ҳозирги ўзбекларга ҳос киёфа маҳаллий аҳолининг асосий қисмини ташкил этган. Илгарилари бу жараёни факат XIXII аср этник жараёнлари билан боғлаб қўрилган. Кейинги йиллардаги топилган шу давр материалларини икки тарихий даврга яъни IX-X ва XI-XII асрларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланмоқда. IX асрда Ўзбекистон ҳудудида, тадқиқотлар натижасига қараганда, аҳолининг антропологик киёфасида кескин ўзгаришлар юз берган. Бу ўзгаришлар археологик қазилмалар натижасида ҳам қўзғатилган. Ўзбекларнинг элат сифатидаги шаклланиш даври фанда XI-XII асрлар билан изланиб қўлинар эди. Тадқиқот натижалари бу жараёни IX-X асрларга оид дейилишига асосдир.

Ўзбекларнинг этник таркиби IX-XII асрларда бойиди ва такомиллашди. X асир охири - XI аср бошларида қорахонийлар билан бирга Олтой, Ёттисув ва Шарқий Туркистондан Мовароуннаҳрга қўчиб қўлган бир талай аҳолининг этник жихатдан такомиллашувига таъсир қилди. Қорахонийлар даврида ўзбек тилига асос бўлган қўрлуқ-қўғил лаҳжаси ривожланди ва ёзма адабиёт даражасига қўтарилди ва ушбу лаҳжа ўзбек халкининг умумий тилига айланди.

Юсуф Ҳос Ҳожибнинг «Қўтадғу билик», Маҳмуд Қўшғарийнинг «Девону лугат ат -турк», Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлари» асарлари ўша даврнинг ажойиб маҳсулидир. XIII аср бошларида қўртимизга Чинғизхон қатта қўшин билан бостириб қирди. Бу қўшин таркибида мўғуллар билан бир қаторда қўллаб турқлар ва турқлашган мўғуллар билан бир қаторда қўллаб турқлар ва турқлашган мўғуллар ҳам қўр эди. Бу қабилалар, шўбҳасиз, ўзбек халкининг этник таркибини қўйитди.

Афсуски, фанда мўғул истилоси Марказий Осиё аҳолисини кескин мўғуллаштириб, ўзғартириб қўборди, деган фикр ҳам қўр. Лекин олимларимизнинг олиб қўрган маҳсул тадқиқотлари бу масалага ойдинлик қиритди. Мўғул истилоси Ўзбекистон аҳолисининг ташки киёфасига сезиларли изларини қўлдирмаганлигини таъқидламоқ қўрак. Сабаби, Чинғизхон ХП аср охирида ташкил этган йирик Мўғул давлатида мўғуллар қўни таҳминан 0,7 миллион қишдан иборат бўлган. Агар ҳар 6 қишдан биттаси аскарликка олинган бўлса. Унда мўғул қўшинлари қўни 100-110 минг қишдан иборат бўлган. Лекин ўша даврдаги 80 миллион аҳолиси бўлган Ҳитойга қўриши даврида мўғуллар ўз қўшинларининг қўп қисмини йўқотганлар. Улар Мовароуннаҳрнинг бостириб қўлганида қўшинларнинг қўпчилиги турқий халқлардан ташкил олгани маълум. Бу даврда Муҳаммад Ҳоразмшўх давлатида 20 миллион аҳоли яшаган. Табиийки мўғул қўшинлари қўп қўнли маҳаллий аҳоли таркибига ўз асоратини ўтқаза олмаган. Шўнинг учун ҳам маҳаллий аҳолида мўғул ирки аломатлари деярли намоён бўлмаган.

Ўзбек халкининг этник шаклланишида учинчи давр XV аср охири - XVI аср ҳисобланади. Бу даврда қиёсий ва иқтисодий жихатдан анча бўшашган Марказий Осиёда маҳаллий ҳоқим ва қўшолар орасидаги тахт талашишлар, халқ оммасининг оғир аҳволга тушиб қўлиши қўшни қўчланчи ўзбекларга қўл қўлган эди. Темурийлар қўлоласининг охирги ҳоқимлари, жумладан Фарғона ҳоқими Бобур ва Ҳирот ҳоқими Ҳусайн Бойқаролар Дашти Қипчўқдан қўлган қўдратли Шайбонийхон бошчилигидаги қўп қўнли қўшинлар олдида ожизлик қиладилар. Шўндай қилиб, ҳозирги Ўзбекистоннинг Зарафшўн, Сурхандарё ва Қашқадарё қўдийларида, Ҳоразм воҳаси ва бошқа районларда Шайбонийхон билан қўлган «ўзбек» номли турқий тилдаги қабилалар ҳам ўрнаша бошлайди, маҳаллий аҳоли билан аралашиб қетади. Улар янги заминдор (феодал) ларни

барпо этиб, кўп ерларни зўрлаб мусодара қилиб олганлар, Амир Темур йиллар давомида тўплаган барча бойликларни ўз қўлларига киритганлар.

Ўша даврда адабий ва тарихий асарлар, хусусан, «Шайбонийнома», «Нусратнома», «Абдулланом», «Алпомиш» каби асарлар ўзбек тилида кенг таркалади.

«Ўзбек» атамаси илмий жихатдан хали тўлиқ аниқланмаган. Дастлаб бу сўз нои араб муаллифи Усам ибн Мункиз (ХП аср охирлари) асарларида учратамиз. Кейин Рашидиддин солномаларида Жалолиддиннинг харбий навкарларидан бири ҳам «ўзбек» исми билан тилга олинади. Атоқли тарихчи Хамдуллох Казвиний (ХУ аср) Олтин Ўрда Ўзбекхон бўлгани, тегишли ўлкани эса «Мамлакати ўзбек» деб атайди. Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийлар ўбекларни Олтин Ўрда номи билан боғлиқ деган фикрни билдирадilar. Бошқа манбаларга қараганда, ХУ асар охири - ХУ! аср бошларида Абдулхайрхон ва унинг набираси Шайбонийхон қармоғидаги барча қадил ва элатлар бирикмасига умуман «ўзбеклар» деб ном берилган. Абдулғозининг «Шажараи турк» асарида ёзилганидек, Ок ўрда подшоши Туктагухон ўлганда сўнг ўн уч ёшли ўғли Ўзбекхон тахтга келган. У ота-бобосининг дастури билан элни забот этиб, хар қимми мартабасига лойиқ хурмат қилиб, инъомлар берган. «Барча халқ уч соҳиби давлатнинг сабабиндин шарафи ислом мушарраф билдилар. Андин сўнг барча Жучи элин ўзбек эди дедилар» (Абулғрзи Шажараи турк»).

Президент И.Каримов бир гуруҳ тарихчи олимлар, зиёлилар билан бўлган суҳбатида ўзбек номининг қачон пайдо бўлганлиги тўғрисидаги масалани қўйди. «Совет тарихшуносларининг ёзишича - деди И.Каримов - гўё XVI асрда бизнинг заминимизни қипчоқ хонлари ишғол қилгандан кейин ўзбек номи пайдо бўлган эмиш. Ахир, биз Мовароуннахр деб атайдиган икки дарё оралиғида унғача ҳам халқ яшаган-ку!»

Биз Совет замонидан қолган бу ақидани қабул қилсак, миллатимиз тарихи мана шу навбатдаги босқинчилар давридан бошланган деган нотўғри ҳулоса қилиб чиқмайдими? Унда бизнинг неча минг йиллик тарихимиз қаерда қолади? Самарқанд, Хива ҳам, Бухоро ҳам ўзбекларники экан, бу ерларда ўзбек давлати бўлган экан, неча энди ўз тарихимизни ХУ! асрдан, қимдир қелиб-кетиб, номини қолдириб қетган даврдан бошлашимиз қерак? Унғача ҳам бу ерда ўтрок халқ яшаганку! Бу ерда ана шу ўтрок халқнинг маданияти бўлган-ку! Қим қелмасин, масалан, мўғуллар қелган, XIII асрнинг 20 йилларида XIV асрнинг 70-йилларига қадар ҳукмронлик қилганлар ва уларнинг маданияти маҳаллий маданиятига синғиб қетган. Бунда маҳаллий халқнинг маданияти албатта, асос бўлган, устунлик қилган. Биз халқни номи билан эмас балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихининг тағ-томиригача назар ташлаймиз. (И.Каримов Тарихий хотирасиз қелажақ йўқ» 17 бет)

ХУ!-ХГХ асрлар давомида ўзбекларнинг этник шаклланиши давом қилиб, ўзларининг уруғ-қабилавий номларини то бизнинг асримиз бошларигача сақлаб қелганлар. Улар нафакат этник жихатдан балки турмуш тарзи ва ижтимоий тузуми билан ҳам ўзаро оз фарқ қилганлар. Айрим ўзбек қабилалари ўтрок дехқончиликка тўла ўтмаган қўчманчилик ҳўжалиги ва турмуш анъаналарини сақлаб қарим ўтрок ҳолатда яшаганлар. Улар тилларидаги (шевасидаги) фарқ жихатдан ҳам анча ажралиб турганлар.

Аммо Турки стон ўлкаси ва ўзбек хонлиқлари рус мустамлақаси туфайли жаҳон капиталистик муносабатлари гирдобига тортила бошланади. Шу даврда аста-секин миллий уйғониш қуртак отабошлайди. Миллий буржуазия пайдо бўлади. Улар ўзларининг мафқурачилари бўлмиш жақидлар орқали миллий гурур ва ҳис-туйғулар, анъанавий турмуш тарзи ва маданият рақнаки учун жиддий қураш бошлайдилар. Чор ҳокимиятининг

мустамлакачилик сиёсати мазкур жараёнга тўсик бўлиб, ўзбек элининг жахон миқёсидаги ижтимоий чиқишини чеклаб қўяди. Бутун Марказий Осиёнинг чоризм даврида сунъий равишда Туркистон генерал-губернаторлиги, Хива хонлиги ва Бухоро амирлигига бўлинганлиги ҳам маҳаллий элатларнинг, шу жумладан ўзбекларнинг миллий бирлигига жиддий тўсик бўлди.

XX аср бошларига келиб ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида 2,8 млн. га яқин ўзбеклар яшаган бўлиб, шулардан тахминан 82 фоизи кишлокларда, 18 фоизи шаҳарларда жойлашган. Шунинг алоҳида қайд қилиш лозимки, ўзбекларнинг анча қисми кўшни мамлакатларда яшаб, ўзларнинг этник хусусиятларини сақлаб қолганлар.

Ўзбекларнинг XIX аср иккинчи ярмидан то Ўзбекистон ўз давлат мустакиллигини қўлга киритганда қадар тарихи, ҳаёти мустамлакачилик асорати остида кечди. Дастлаб ўзбеклар, Марказий Осиёлик бошқа халқлар билан бирга, XIX асрнинг 60-йилларида чор Россияси томонидан қурол билан бўйсиндирилди. Шу вақтдан бошлаб Туркистон ўлкани Россиянинг мустамлакасига айлантирилди. Дехкончилик маданияти ривожланган бу бой ўлка Россиянинг учун ривожланиб келаётган саноати учун ҳам ашё манбаига, қулай ва мумай қоида келтирувчи бозорига айлантирилди. Ок подшонинг Туркистондаги маъмурияти ва рус саноатчилари миллатфуруш маҳаллий феодалларнинг қўмағига таяниб, ўлканинг захматқаш, муте халқини беармон таладилар. Туркистоннинг тақдири 1886 йили чор ҳукумати қабул қилган «Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисида Низом» деб аталган махсус қонун билан белгиланади. Ана шу қонун асосида чор Россия ҳукумати Туркистонда бир қатор мустамлакачилик тадбирларини амалга оширди.

Шулардан бири: Россия кишлоқларида вужудга келган тенгликни бартараф қилиш ва рус дехконларининг ҳаётини бостириш мақсадида уларнинг бир қисmini Россиянинг ички ниятларидан Туркистоннинг Ёттисув, Сирдарё ва Фарғона вилоятларига жойлаштирилди. Маҳаллий дехконларнинг азалдан қўйдаланиб келган ерлари тортиб олиниб, қўчиб келганларга тақсимлаб берилди. 90-йиллар бошларига келиб Сирдарё вилоятининг Авлиёта (ҳозирги Жамбул) ва Тошкент уездларида 20 га яқин, Хўжанд уездига 6-та рус кишлоқлари мавжуд эди. Шаҳарларни ҳам «руслаштириш» бошланди. Масалан, Тошкентнинг бир қисмига рус аҳолиси жойлаштирилиб, шаҳар иккига бўлиниб («янги шаҳар», «эски шаҳар») кетди. Маргилоннинг ёнида руслар учун алоҳида шаҳар бунёд этилиб, унга Скобелев номи (ҳозирги Фарғона) берилди.

Туркистон ўлкасининг шаҳарларида Россия саноат қорхоналарининг асосан, тўқимачилик фирмаларининг ваколатхоналари, агентликлари, оғборхоналари ташкил этилди. Ўлка Россия саноати учун зарур ҳам ашё (пахта, пилла, жун, тери ва ҳ.к.) ларни йиғиш, Россия қорхоналари ишлаб чиқарган газлама ва бошқа молларни қўллаш бозорига айлантирилди.

Туркистон ўлкасида Россия саноатининг эҳтиёжларини қондириш ва бошқа ҳарбий-сиёсий мақсадларни қўзлаб темир йўллар қурилиши бошланди, Россия тўқимачилик қорхоналари тараккиётининг муҳим ҳам ашё манбаи ҳисобланган пахтачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди.

Ерли халқ ўз эркини ҳимоя қилиб чиққанда чор ҳукумати уларни аёвсиз бостирди, чор ҳукумати уларни аёвсиз бостирди, чоптирди, «Сибирь» қилди.

Шўролар истибдоди даврида Ўрта Осиёда миллий -давлат чегаралаш ўтказилди. Бу жараёнда жиддий сиёсий ҳато-қамчиликларга йўл қўйилди. Туркистон ўлкаси ҳудудий ва этник жиҳатдан янада парчаланиб кетди.

Шундай қилиб, ўзбекларнинг XIX асрнинг иккинчи ярмидан то Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритганда қадар тарихи, ҳаёти мустамлакачилик асорати остида кечди.

Шўролар ҳокимияти даврида бизнинг юртимиз авторитар марказга бўйсинувчи ҳом ашё етказиб берадиган қарам ўлкага айланади. Мамлакатимиз, халкимиз сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жihatдан мутелик ҳолатига тушиб қолди.

Мустақиллигимизни қўлга киритганимизда бизга собиқ Иттифокдан, эски муқабил тузумдан қолоқ бир ёқлама ривожланган, пахта яққаҳоқимлиги ва бой минерал-ҳом ашё ресурсларидан назоратсиз аёвсиз фойдаланиш асосига қурилган иқтисодиёт оғир мерос бўлиб қолди.

«Бу оғир меросни яна бир ҳусусияти, -деди Президент И.Қаримов Республика Олий Мажлисининг Х1У сессиясида, - республикасининг ёқилги ва галла масаласида марказга қарамлигида, ун, шақар, ғўшт, сўт маҳсулотлари қабил энг муҳим озик-овқат молларининг, бошқа халқ истеъмолчи товарларнинг, таёр маҳсулотларнинг четдан олиб қелинишида яққол қўринади». (И.Қаримов. Ўзбекистон ХХ1 асрга интилмоқда. Т., «Ўзбекистон» 1999. 4 бет).

Ўзбек халкининг қелажаги порлоқ қелажаги буюқ. Бундай ҳулоса қилинишича барча асос, шарт-шароитлар ва имқониятлар мавжуд. Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти И.Қаримов ўзининг «Ўзбекистон ХХ1 асрда интилмоқда: ҳафсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқий қафолатлари» асарида батафсил маълумотлар берган.

Ўзбекистон халқи ўзининг ер ости бойлиқлари билан ҳақли равишда фахрланса арзийди. Мамлақат ҳудудида машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлар топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма қонлари ва маъданлар мавжуд истикболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал ҳом ашё турларини ўз ичига олади. 900 дан ортиқ қон қидириб топилган бўлиб, уларнинг тақдирланган захиралари 970 миллиард америка долларини тақсил этади. Ҳар йили республика қонларидан тақминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдалиқ қазилмалар олинмоқда.

Ўзбекистон тупроқининг ноёб унумдорлиги унинг муҳим ҳусусияти бўлиб, бу ҳол республика қудратли атросаноат салоҳиятига эга мамлақатга айлантериш имқонини берди. Бугунги қунда Ўзбекистон тақки бозорда талаб қатта бўлган маҳсулот-пахта толасининг асосий ишлаб қикарувчисис ва етказиб берувчисис ҳисобланади. Мамлакатимизнинг ҳаққий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, саҳий ва меҳмондўст халқидир.

Жамиятнинг энг олий бойлиги бўлган халқ абадий қадриятларни, қудратли салоҳиятни ўзида жамланган. Бу салоҳиятни юзага қикариш, жамиятимизни ривожлантериш ва таракқий эттеришнинг жуда қучли омили бўлиб ҳизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдқор, омил бўлиб, у мамлақатнинг ислохотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб боришини таъминлаб берди.

Ўзбекистоннинг муҳим ҳусусиятларидан бири шуки, бу ерда аҳолининг ўсиш суръатлари юқори. Кейинги йилларда аҳолининг табиий ўсиши бирмунча қамайган бўлишига қармай, у ҳали ҳам МДХ мамлақатлари орасида энг юқори даражададир.

Умуман олганда, Ўзбекистон халқи янги шароитда Республика Президенти И.Қаримов ва ҳукуматимиз томонидан қўйилган муайян вазифаларни ўз муддатида бажариш учун ҳормай-толмай меҳнат қилмоқда. Бундай шароитда ҳар бир жамият аъзосининг ўз

ватани ва унинг порлок истикболига чинакам садокатлиги, юксак сиёсий онги ва ўз вазифасини замонавий талаблар даражасида ниятига етказилиши, маънавий етуклиги ва ахлокий баркамоллиги гоят муҳим ва ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шундай қилиб, ўзбек халқи Ўзбекистоннинг маҳаллий туб аҳолиси қиёфасида Ўрта Осиё Фарғона антропологик типи белгилари етакчидир. Ўзбек халкининг тарихи Аму ва Сирдарё оралигида яшаган барча қадимий уруғ, қабилла, элатлар ва ўша даврларда кечган этник ва маданий жараёнлар билан узвий боғлиқдир.

Ж. Хўжакулов